

SZEMLE

HEGEDŰS ROLAND: KOMPETENCIÁK – HÁTRÁNYOK – TÉRSÉGEK DEBRECENI EGYETEMI KIADÓ, DEBRECEN, 2020

Kozma Tamás: Mélni, értékelni, statisztikázni

1973-ban könyvet publikáltam a hátrányos helyzetről (*Hátrányos helyzet*. Tankönyvkiadó, Budapest). Fél évszázaddal később Hegedűs Roland tette ugyanezt. Jól megformált, intelligens és gondolatébresztő könyvének alcíme: *Avagy honnan s hogyan jutnak el a hátrányos helyzetűek a felsőoktatásba*.

A fél évszázad, amely a két könyv között eltelt, annyi mindent megváltoztatott, hogy szinte csak a központi fogalom, a „hátrányos helyzet” maradt változatlan. Miért? Mindkét könyv széles szakirodalmi bázison vizsgálja a hátrányos helyzet jelentését, s a dolgok természetes rendje szerint más és más gyökerekig jut el. Az 1973-as kötetben a hátrányos helyzet még mint viszonyfogalom jelenik meg, mint jelenség, amellyel kezdeni kellene valamit. Amikor azonban Hegedűs Roland írta a könyvét, a hátrányos helyzet már egyáltalán nem viszonyfogalom. Ehelyett az oktatási adminisztráció által meghatározott, a nemzeti közis diskurzusban tisztázott, az oktatáspolitikai vitákban rendszeresen előforduló meghatározottságról van szó, amelyet mérni lehet és kell, és amelynek alapján oktatáspolitikai célok fogalmazódnak meg. Ez az egyik különbség a

két „hátrányos helyzet” – a 2020-as és az öt évtizeddel korábbi – között.

A másik különbség természetesen a kor, amelyben a két könyv, mögötte pedig a két vizsgálat fogant. A „hátrányos helyzet” – mielőtt az oktatásügyi adminisztráció le nem szögezte, hogy mit is értsünk rajta – afféle gumifogalom volt, szinte bármire bármikor rá lehetett húzni. Ez rugalmassá tette a használatát, és átfogó programokra tette (volna) érzékennyé a fogalom használóit. Olyannyira, hogy a „hátrányos helyzetű térségek”, a „hátrányos helyzetű társadalmi rétegek”, a „hátrányos helyzetű tanulói csoportok”, a „hátrányos helyzetű családok” mind legitim és értelmes kifejezések voltak, amelyek egy irányba mutattak: egy oktatásügyi fejlesztéspolitika felé (még ha ez a Kádár-korban történt is; bár kétségtelenül annak a kornak egyik szimpatikus jellemzője volt). Hegedűs Roland „hátrányos helyzet”-e nem ennyire rugalmas fogalom. Ezt nem lehet húzni-nyúzni csak úgy, mint a korábbiakat. Viszont lehet mérni, értékelni, statisztikázni – és természetesen ábrázolni is. Kevesebb kreativitást és elkötelezettséget tesz lehetővé – ugyanakkor sokkal több tudományos értelemben

vett pontosságot, statisztikai vizsgálatot és egzakt megfogalmazásokat igényel.

Ha ennyire különböző a két „hátrányos helyzet”-értelmezés, hogyan lehet, hogy máig használjuk őket? Az 1960-as évek – ennek irodalmát dolgozta föl az 1973-as könyv – a Kennedy-féle „jóléti társadalom” (Johnson: „Nagy Társadalom”) kiteljesedésének évtizede volt. Hogy a jóléti államok – ezúttal amerikai mintára – kiépülhessenek, a lemaradó térségeket, társadalmi, helyi és tanulói közösségeket kellett fölemelni. Ez Magyarországon a Kádár-diktatúra enyhülése következtében a származás szerinti megkülönböztetés kísérleti évtizede lett. (A megfogalmazások szintjén fokozatosan szigorodva, a gyakorlat szintjén soha nem egészen végrehajtva.) A „hátrányos helyzet” eufemisztikus kifejezése volt a korábbi évtized durva különbségtételének: a „fizikai dolgozó szülők” gyermekei előnyben részesítésének az egyetemi felvételik során.

Hegedűs Roland szinte szó szerint megismétli a fél évszázaddal előbbi megfogalmazásokat. Mégis mennyire másként hangzik ez 2020-ban! A neolib-

eralizmussal kacérkodó társadalom- és oktatáspolitikai évtizedei után a hátrányos helyzetű térségeken, rétegeken és csoportokon *muszáj* segíteni, különben helyrehozhatatlanul

fölborul az amúgy is billegő társadalmi béke. Két okból is. Egyrészt mert megszűnik a társadalmi konszenzus növekvők és egyre hátrább szorulóak között; másrészt mert Magyarország kimarad és lemarad az EU tagállamainak sorából és

a hátrányos helyzetű térségeken, rétegeken és csoportokon *muszáj* segíteni, különben helyrehozhatatlanul fölborul az amúgy is billegő társadalmi béke

sorában. Hegedűs Roland idézi az elmaradás újabb kori jegyeit (PISA, TALIS), miközben egy adminisztrációjában összehasonlíthatatlanul erősebb (bürokratikus?) igazgatás adataival dolgozik.

Az 1973-as kötet is használt statisztikai adatokat, főleg egy nemzetközi vizsgálatra alapozva. Hol volt azonban akkor még az az adatbőség és módszertani fölkészültség, amelyet Hegedűs Roland használ! Sokszor valósággal brillíroz vele. Hol voltak 1973-ban például a kistérségek, amelyek Hegedűs számára kézenfekvő területi egységeit adják az oktatásföldrajzi elemzésnek? Arról nem is szólva, hogy Hegedűs képzett társadalomföldrajzos, amely megközelítéssel a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben épp csak barátkoztunk, nem tudva pontosan, valójában merre tájékozódjunk. (Sőt, a „társadalomföldrajz”-ot akkor még a tudománypolitika nem is engedélyezte Magyarországon.)

Az 1960-as évtizedben a felsőoktatásba való bekerülés még politikai kérdésként merült föl. A 2010-es évektől kezdve fokozatosan az oktatáskutatás leggyakoribb terepévé vált. Hegedűs Roland könyve kilenc fejezetre oszlik,

melyek közül a második–nyolcadik fejezetek tekinthetők érdemi-eknek (az első fejezet egy jól szerkesztett *Bevezetés*, míg az utolsó egy

kissé iskolásra sikeredett *Összefoglalás*). A második fejezet társadalomföldrajzi munka; a harmadikban a szerző a középfokú oktatásra összpontosít. A többi fejezet – egy módszertanról (ötödik) eltekintve – jobbra felsőoktatási elemzés.

Hegedűs két országos, valamint egy regionális adatbázis segítségével végezte kutatását, megjelenítve ezzel egy egyetemi műhelyt, a hazai felsőoktatás egyik – ha ugyan nem az egyetlen – folyamatosan működő tudományos műhelyét (*Center*

for Higher Education Research, CHERD, Debrecen). Az 1973-as vizsgálódás ezzel össze-

hasonlítva még csak kezdő műhelymunka volt, Kiss Árpád, Báthory Zoltán és köre kevésbé szervezett, inkább csak baráti együttműködése. „Hozott anyagból” gazdálkodott az is – az első nemzetközi tudásmérés adataira (*International Association for the Study of Student Achievement, IEA*) támaszkodott, amelyben Magyarország először vehetett részt. Ez is mutatja az oktatáskutatás megtett útját, s az eredményeket, amelyek most Hegedűs Roland könyvében markánsan megjelennek.

Ha kritizálni akarnánk, talán a kissé iskolás jellegét vehetnénk a szerző szemére. A könyv alapanyaga nyilvánvalóan egy disszertáció lehetett, s a szerzőt a szerkesztő talán nem figyelmeztette, hogy néhány iskolásabb velejárót, mint

az oktatásföldrajz kevésbé megművelt területéről érkezett az oktatáskutatásba

például a hipotéziseket vagy a rájuk épülő összefoglalást tegye félre, vagy fogja rövidebbre. Jobban örültünk volna olyan összefoglalásnak, amely nem(csak) a kutatás eredményeit isméli meg, hanem a vizsgálódás okát, értelmét

is megfogalmazza.

Vagyis, hogy miért volt hasznos végigcsinálni ezt a nagy munkát, és

mik a tanulságai (hiszen a könyv alcíme épp ezt ígéri). S nem ártott volna kissé tovább töprengeni a könyv címén, mert a jelenlegi majdhogya semmit sem mond.

De tegyük félre az akadémikuskodást.

Remek új könyv született a hátrányos helyzetről, mégpedig olyan szerző tollából, aki az oktatásföldrajz kevésbé megművelt területéről érkezett az oktatáskutatásba. Szépen kiállított kötet, amely a szerzőn túl a kiadót is dicséri. Remélhetőleg előbbutóbb mindenki kezéhez eljut, aki foglalkozik a hátrányos helyzettel, vagy egyszerűen csak ismerkedni akar vele. Az ilyen érdekes és időszerű könyv nem maradhat rejtve az egyetem berkeiben. Méltó rá, hogy ország-világ ismerhesse (szó szerint, elektronikus megosztókon is).

